

Nagy László

A Sanghaji Együttműködési Szervezet geopolitikai és geostratégiai jelentősége¹

A Sanghaji Együttműködési Szervezet napjainkra az ázsiai térség egyik legmeghatározóbb biztonságpolitikai együttműködésévé nőtte ki magát. Míg az 1996-ban „sanghaji ötök” néven megalakult csoport a kölcsönös bizalom megteremtését és a határ menti területekre vonatkozó haderőcsökkentést helyezte fókuszba, addig a SESZ napjainkra egy olyan sokoldalú biztonsági együttműködés keretévé vált, amely az egész földréz számára példaértékkel bír, jelentős katonai hatalmak egyeztető fórumaként pedig bizonyos globális szerepet is jósolhatunk neki. E tanulmány a Sanghaji Együttműködési Szervezet létrejöttének körülményeit, szerepkörének formálódását, valamint geopolitikai és geostratégiai jelentőségét tekinti át.

Bevezetés

Négy „rávezető” gondolattal kívánom indítani a Sanghaji Együttműködési Szervezetről (SESZ) szóló tanulmányomat.

Először is azzal a megállapítással, amely a *Geopolitika a 21. században* című folyóirat első számának főszerkesztői köszöntőjében olvasható: „Napjainkban rendszerint Közép-Ázsiát tekintjük »heartland«-nak, ugyanis ez a térség az úgynevezett »21. századi nagy stratégiák« legfőbb küzdőterülete.”²

Másodszor a *Biztonsági tanulmányok – Biztonságpolitika* című kötet (a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem kiadványa, 2011, szerk. Gazdag Ferenc) 94. oldalán található frappáns megfogalmazással: „A világgazdaság s vele együtt a világpolitika gravitációs központja a jövőben Ázsia felé mozdul.”

Harmadszor, a geopolitikát jóformán lehetetlen elválasztani a geostratégiától, amely ebben a kontextusban az állami politika katonai eszköztárával, megvalósításának a katonai erőszakra támaszkodó módszertanával foglalkozik.

Negyedszer, a magyar szakmai közvélemény számára a Sanghaji Együttműködési Szervezet jóformán felderítetlen terület, feldolgozatlan kutatási téma, afféle „terra incognita”.

Tanulmányomban a Sanghaji Együttműködési Szervezetről (SESZ), annak geopolitikai és geostratégiai jelentőségéről próbálok meg áttekintést adni. Ezen belül is bizonyos tekintetben kiemelten foglalkozom Közép-Ázsia térségével, amely az „ismeretlen föld” keretén belül is a leginkább ismeretlen a magyar olvasó számára.

1 Ennek a témának egy másik aspektusát a szerző – Laczkovich Gergely doktorandusszal közösen – publikálta a *Honvédségi Szemle* 2011. évi 6. számában, illetve más összefüggésben feldolgozta a *Felderítő Szemle*, 2011. évi szeptember–decemberi számában.

2 *Geopolitika a 21. században*. Zsigmond Király Főiskola, Geopolitikai Kutatóközpont, 2010, 5. o.

A logika azt diktálja, hogy tanulmányom első részében foglalkozzam a szervezet megalakulásának előzményeivel és körülményeivel, a SESZ történetével. Csakis így válik érthetővé, hogy a tanulmány második részében – a természetföldrajzi, gazdasági és más ismertetésekben – miért szerepel bizonyos esetekben összesen 14 ország, miközben a szervezetnek csak hat tagállama van.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet története és működése

Tegyünk egy kísérletet a Sanghaji Együttműködési Szervezet (angolul *Shanghai Cooperation Organisation* – SCO, oroszul *Sanhajszkaja Organizacija Szotrudnyicsesztva* – SOSZ) rendeltetésének és működésének áttekintésére, annál is inkább, mert – bár a világon rengeteg szakmai kiadvány foglalkozik a Földnek ezzel a földrajzi régiójával – Magyarországon alig tudunk a szervezet tagjairól, történetéről, szerepéről. A sok-sok betűrövidítés között, amelyek az idők során átmentek a magyar köztudatba is (az ENSZ-től és az EU-tól a FÁK-ig), a SESZ bizony nem szerepel valami előkelő helyen.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a szervezet történetével.

A „sanghaji ötök” szervezete 1996. április 26-án alakult meg, amikor is Kazahsztán, a Kínai Népköztársaság, Kirgizisztán, az Oroszországi Föderáció és Tádzsikisztán államfői – Sanghajban tartott csúcstalálkozójukon – aláírták a *Bizalomerősítés a határterület katonai kérdéseiben* című megállapodást.³ Majdnem pontosan egy évvel később, 1997. április 24-én Moszkvában újabb csúcstalálkozó következett, amelyen a szervezet tagállamainak államfői aláírták a *Szerződés a határ menti területeken állomásozó csapatok kölcsönös létszámcsökkentéséről* elnevezésű egyezményt. A két szerződés feljogosította a korabeli elemzőket arra a következtetésre, hogy Ázsiában kialakulhat egy, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezethez (EBESZ) hasonló szerepű és rendeltetésű nemzetközi szervezet, amelyet joggal nevezhetünk a kooperatív biztonság intézményének.⁴ Elsősorban a bizalomerősítés jegyében és érdekében újabb évenkénti csúcstalálkozókat szerveztek a tagállamok államfői számára, amelyeknek 1998-ban Almati (Kazahsztán), 1999-ben Biskek (Kirgizisztán), 2000-ben pedig Dusanbe (Tádzsikisztán) adott otthont. Így érkeztek el a „sanghaji ötök” a 2001. évhez, amikor az éves csúcstalálkozó újra Sanghajban zajlott, itt döntöttek a tagállamok Üzbegisztán felvételéről a szervezetbe, kiegészülve ezáltal „sanghaji hatokká”.⁵ Ezen a csúcstalálkozón Kazahsztán, a Kínai Népköztársaság, Kirgizisztán, Oroszország, Tádzsikisztán és Üzbegisztán államfői ratifikálták a *Nyilatkozatot a Sanghaji Együttműködési Szervezet megalakításáról*, a dokumentummal hivatalosan is megszüntették az addigi sanghaji ötöket, s a korábbi, laza együttműködést egy magasabb, intézményesített szintre emelték. Így született meg a *Sanghaji Együttműködési Szervezet*.

3 Lásd – többek között – *Népszabadság*. 1996. április 27.

4 Az EBESZ egyik legfontosabb sajátossága, hogy nincs kifejezett ellenségképe, a konfliktushelyzeteket pedig úgy kívánja „kezelni”, hogy a kölcsönös bizalomerősítés és a sokirányú együttműködés révén megelőzi a kialakulásukhoz vezető folyamatokat. Ugyanez elmondható a Sanghaji Együttműködési Szervezetről is.

5 Ily módon a közép-ázsiai térség öt államából (az öt volt szovjet köztársaságból) négy vált a szervezet tagjává. Türkmenisztán – némileg nehezen magyarázható módon – kimaradt ebből a szervezkedésből, és mindmáig nem csatlakozott a szervezethez. Magas rangú képviselőit viszont esetenként meghívják a SESZ rendezvényeire.

A SESZ alapító okiratát, alapidokumentumát azonban csak a következő évi csúcstalálkozón, 2002. június 7-én írták alá a tagállamok államfői, Szentpéterváron. Ennek a dokumentumnak a rövid áttekintése elengedhetetlen a szervezet működésének megértéséhez.⁶

Az alapító okirat a következőképpen határozza meg a Sanghaji Együttműködési Szervezet legfontosabb céljait és feladatait:

- a kölcsönös bizalom, barátság és jószomszédi viszony erősítése a tagállamok között;
- a béke, a biztonság és a stabilitás erősítése a régióban;
- közös fellépés a *terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus* ellen;
- küzdelem az illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem, valamint az illegális migráció ellen;
- a regionális együttműködés előmozdítása a politika, a kereskedelem, a gazdaság, a védelem, az igazságügy, a környezetvédelem, a kultúra, a tudomány és az oktatás területén;
- együttműködés a nemzetközi konfliktusok megakadályozásában, illetve azok békés úton történő rendezésében;
- közös megoldások keresése a 21. század lehetséges problémáira.

Figyelemre méltó, hogy a dokumentum egy bekezdésben említi és gyakorlatilag egy nevezőre hozza, azonos fontosságúnak tekinti a *terrorizmust*, a tagállamok szuverenitását veszélyeztető *szeparatizmust*, illetve a *szélsőséges* politikai mozgalmakat (a tagállamok belső stabilitását vagy alkotmányos rendjét fenyegető *extrémizmust*).

Az alapító okirat a következőképpen fogalmazza meg a tagállamok közötti viszonyt, kapcsolatokat és együttműködést meghatározó alapelveket:

- az államok szuverenitásának, területi integritásának és az államhatárok sérthetlenségének tiszteletben tartása;
- be nem avatkozás más országok belügyeibe;
- a tagállamok egyenlősége, a kölcsönös megértés és a tagállamok (vagyis egymás) nézeteinek tiszteletben tartása.

Az alapelvek kiterjednek a Sanghaji Együttműködési Szervezet más államokhoz, illetve más nemzetközi szervezetekhez fűződő „külső kapcsolataira” is:

- a szervezet nem más államok vagy nemzetközi szervezetek ellenében alakult meg;
- a SESZ jó kapcsolatokat kíván ápolni a különféle nemzetközi szervezetekkel;
- a tagállamok igyekeznek megelőzni mindenfajta cselekményt, amely a szervezet biztonságát veszélyeztetheti.

Az együttműködés kiemelt területei:

- a régió békéjének, a biztonságnak és a kölcsönös bizalomnak az erősítése;
- közös fellépés a *terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus*, illetve az illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem, valamint az illegális migráció ellen;
- koordináció a fegyverzetkorlátozások és a leszerelés terén;
- közös fellépés a természeti katasztrófák megelőzése, illetve elhárítása érdekében;
- a regionális gazdasági együttműködés különböző területeinek támogatása, az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a technológia szabad áramlásának biztosítása.

6 Lásd részletesebben: Laczkovich Gergely: *A közép-ázsiai országok és a Sanghaji Együttműködési Szervezet*. Diplomamunka, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2010.

A dokumentum ugyanakkor megfogalmazza annak lehetőségét, hogy a szervezet tagállamai közös megegyezés alapján kibővíthetik az együttműködés területeit.

A célkitűzések végrehajtása érdekében az alábbi döntéshozó, illetve végrehajtó szervek tevékenykednek a szervezeten belül:

- az Államfői Tanács;
- a Kormányfők Tanácsa;
- a Külügyminiszterek Tanácsa,
- a Szakminiszteri Értekezletek;
- a Nemzeti Koordinátorok Tanácsa;
- a Regionális Terroristaellenes Központ;
- a Titkárság.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet legmagasabb szintű döntéshozó szerve az Államfői Tanács, amely megállapítja a prioritásokat, valamint a működés legfontosabb területeit. A Tanács évenkénti üléseket tart, s a csúcstalálkozókat mindig a helyszínt biztosító ország államfője vezeti.

A *Kormányfők Tanácsa* hagyja jóvá a szervezet éves költségvetését, dönt olyan kiemelkedően fontos témákban, mint például a gazdasági kérdések. A Kormányfők Tanácsa szintén évenként tart üléseket az Államfői Tanácshoz hasonló rendszerben, vagyis az elnöklő ország területén tartják a találkozókat.

A *Külügyminiszterek Tanácsa* irányítja és felügyeli a szervezet napi aktualitású tevékenységeit, előkészíti az Államfői Tanács találkozóit, valamint konzultációkat tart a szervezet tagországai között a felmerülő nemzetközi problémák kérdésében. A Külügyminiszterek Tanácsának ülését mindig egy hónappal az Államfői Tanács ülése előtt tartják. Rendkívüli találkozó összehívását legalább két tagállamnak kell kezdeményeznie, de megtartásához az összes többi külügyminiszter egyetértése szükséges. Mind a rendes, mind a rendkívüli találkozók helyszínét közös megegyezés alapján határozzák meg a felek (tehát nem kötelezően a csúcstalálkozók helyszínén tartják azokat).

A *Regionális Terroristaellenes Központot* a tagállamok alapították a *Sanghaji szerződés a terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni harcról* elnevezésű dokumentum ratifikálásával, és besorolták a SESZ állandó szervei közé.

A *Titkárság* a Sanghaji Együttműködési Szervezet legfontosabb adminisztratív szerve, amely Pekingben található. Feladata adminisztratív és technikai segítséget nyújtani a szervezet egészének, valamint javaslatot tenni a szervezet éves költségvetésére. A Titkárság élén a főtitkár áll, akit a Külügyminiszterek Tanácsának javaslatára az Államfői Tanács nevez ki.⁷ A Főtitkárt rotációs eljárás keretében 3 évre választják a tagállamok jelöltjei közül, az orosz ábécé szerint haladva. A főtitkár helyetteseit a Nemzeti Koordinátorok Tanácsának jelölése alapján a Külügyminiszterek Tanácsa nevezi ki. A Titkárság tisztviselőit önkéntes jelentkezők közül választják ki kvótarendszer alapján.

A Sanghaji Együttműködési Szervezetnek tagja lehet a régió (gyakorlatilag az ázsiai kontinens) bármely másik állama, amely vállalja az alapidokumentumban rögzített célkitűzéseket és alapelveket, valamint eleget tesz a szervezet struktúrájához szorosan kapcsolódó egyéb nemzetközi szerződéseknek és dokumentumoknak. A felvételi eljárás lényege,

7 A jelenlegi főtitkár a kirgiz Muratbek Imanalijev, aki 2010. január 1-jétől tölti be ezt a pozíciót.

hogyan az adott állam hivatalos felkérést terjeszt be a Külügyminiszterek Tanácsának hivatalban lévő elnökéhez, majd pedig a Külügyminiszterek Tanácsa előterjeszti a kérelmet az Államfői Tanácshoz, amely dönt a jelentkező állam felvételéről.

A Sanghaji Együtműködési Szervezet kialakíthat párbeszédet, bizonyos esetekben együtműködést másik (akár Ázsián kívüli) államokkal, illetve nemzetközi szervezetekkel, *dialóguspartner* vagy *megfigyelő* státuszt adományozhat.

A szervezet a tagállamok egyetértése alapján határozza meg saját költségvetését. Emellett az alapító okirat meghatározza azt is, hogy a tagállamoknak évenként mennyit kell befizetniük a közös alapba. A SESZ szervei döntéseiket a *konszenzusos* szavazás elve alapján hozzák, ez alól kivételt képez a tagfelvételi eljárás felfüggesztése, illetve a már részes állam (tagállam) kizárása. Utóbbi esetben a *konszenzus mínusz egy* szavazási elv érvényesül, vagyis a szervezet az érintett ország beleegyezése nélkül is hozhat döntéseket. Az illetékes szervek által meghozott döntéseket a tagállamok a nemzeti törvényekkel összhangban kötelesek végrehajtani. A döntések teljesítésének felügyeletét mindig a Sanghaji Együtműködési Szervezet azon szerve végzi, amelynek illetékességi hatáskörébe tartozik az adott döntés.

A SESZ alapító okiratát tehát 2002. június 7-én fogadták el. A következő év a nemzetközi politikában az Egyesült Államok iraki beavatkozásának éve, ami valamilyen formában tükröződött minden nemzetközi eseményben, „begyűrűzött” a világ minden régiójába. Így történt a SESZ soron következő csúcstalálkozójával is, amelyet végül Moszkvában hívtak össze 2003. június 16-án (holott az azt megelőző is Oroszországban, Szentpéterváron volt). Az államfők elbizonytalanodására utal, hogy a *közös nyilatkozat* eléggé semmitmondóra sikeredett: Irakkal kapcsolatban arra szorítkozott, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének kell kezébe vennie az ország jövőjének formálását. A nyilatkozat egyébként is minden vonatkozásban hangsúlyozza az ENSZ szerepének fontosságát.

A következő fontos állomás a szervezet életében a 2004. április 24-én Üzbegisztán fővárosában, Taskentben tartott csúcstalálkozó volt, amikor is a tagállamok ratifikálták a *Szabályzat a megfigyelői státuszról a Sanghaji Együtműködési Szervezetben* című dokumentumot. Ez a szabályzat a SESZ alapidokumentumával egyetértésben meghatározza a megfigyelői státusz megszerzésének lehetőségét. Megfigyelői státuszért bármely ország vagy nemzetközi szervezet folyamodhat, amely tiszteletben tartja a tagállamok szuverenitását, területi integritását és egyenrangúságát, elfogadja a szervezet célkitűzéseit és alapelveit. Az érdekelt állam (nemzetközi szervezet) a főtítkárnak címzett hivatalos felkérő levelet eljuttatja a Külügyminiszterek Tanácsához, amely javaslatot fogalmaz meg. Végül a döntést az Államfői Tanács hozza meg a Külügyminiszterek Tanácsa javaslatának elfogadásával. A megfigyelői státusszal rendelkező tagok különböző jogokkal bírnak: részt vehetnek a Külügyminiszterek Tanácsa és az Államfői Tanács nyílt ülésein, a SESZ intézményeinek azon rendezvényein, amelyek nem döntéshozó fórumok (például a közös katonai gyakorlatok), illetve beletekinthetnek a szervezet azon dokumentumaiba, amelyeket az adott szerv nyilvánosnak minősített.

A 2004 júniusában tartott taskenti csúcstalálkozáson a részes államok Mongóliát – bizonyos értelemben a szabályzattól eltérő, gyorsított eljárással – meg is választották az első megfigyelői státusszal rendelkező tagnak. A következő, 2005. évi államfői találkozón pedig

– amelyet júliusban tartottak a kazahsztáni Aszتانában – Indiát, Iránt és Pakisztánt választották be a megfigyelői státusszal rendelkező államok közé. A csúcstalálkozóhoz otthont adó kazah államfő, Nurszultán Nazarbájev – talán némi túlzással – a következőket nyilatkozta akkor: „a tárgyalóasztalnál ülő államfők az emberiség felét képviselik”⁸ Ez a kijelentés valóban megdöbbentőnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy csupán 10 állam népességéről van szó. Ráadásul hatalmas kiterjedésű és roppant dinamikusan fejlődő, ugyanakkor – legalábbis ázsiai tagállamaiban – intenzíven növekvő népességű térségről beszélünk.

A szervezet kazahsztáni találkozóján nyilatkozatot fogadtak el, amelyben az üzbég és a kirgiz katonai támaszpontok elhagyására szólították fel az Afganisztánban szolgáló nemzetközi erőket (lényegében az Egyesült Államokat).⁹

A SESZ életében nagy jelentőségű lépésként 2005. november 4-én írták alá a *Sanghaji Együttműködési Szervezet–Afganisztán Kapcsolattartó Csoport* megalakításáról szóló megállapodást Pekingben. A Kapcsolattartó Csoportot azzal a céllal hozták létre a szerződő felek, hogy Afganisztán újjáépítését elősegítsék, illetve a közös érdeklődésű témák megvalósításában együttműködjenek – ilyenek voltak kezdetben a gazdasági és kereskedelmi együttműködések, amelyek aztán kiegészültek terrorista- és kábítószer-ellenes együttműködéssel is.¹⁰

2006-ban ismételtén Kínában, Sanghajban tartották a tagállamok az esedékes évenkénti csúcstalálkozót, amelynek központi témája az energiabiztonság volt. Ehhez a rendezvényhez egyetlen igazán jelentős elhatározás fűződik: az államfők bevezették a szervezet bővítési (tagfelvételi) moratóriumát. A határozat ki nem mondott célja az előző évben megfigyelői státuszt kapott Irán csatlakozásának megakadályozása volt, hogy ezzel elkerülhetővé váljon a nyílt konfrontáció az Egyesült Államokkal (amely egyre inkább Irán-ellenes álláspontra helyezkedett Teherán gyanúra okot szolgáltató nukleáris programja miatt). Ugyanakkor a bővítés felfüggesztése Pakisztán esetleges teljes jogú tagságát is kizárta – ennek a megfontolásnak az értelmezéséhez érdemes figyelembe venni, hogy fokozatosan egyre több bizonyíték látott és lát napvilágot a pakisztáni vezetésre gyakorolt talib befolyásról.

A szervezet életében a következő fontos állomás a 2007. augusztus 15-én és 16-án tartott csúcstalálkozó volt, amelynek Biskek (Kirgizisztán) adott otthont. Ezen a csúcson két fontos dokumentumot ratifikáltak a tagállamok vezetői: az egyik a *Szerződés a hosszú távú jószomszédsági, baráti viszonyról és együttműködésről a Sanghaji Együttműködési Szervezet részes államai között*, a másik pedig a *Biskeki Nyilatkozat*. A hosszú távú jószomszédsági, baráti viszonyról és együttműködésről szóló szerződés három fontos, a SESZ egészét érintő kérdésben foglal állást. Az első az ENSZ Közgyűlése által támogatott, az öt közép-ázsiai ország – tehát Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán – által 2006. szeptember 8-án aláírt *Szerződés az atomfegyvermentes közép-ázsiai térségről*. (Ebben az egyezményben a részes államok lemondanak az atomfegyverek birtoklásáról, előállításáról, beszerzéséről, az azzal való fenyegetésről, ugyanakkor

8 Rozoff, Rick: *Shanghai Cooperation Organization: representing half of humanity*. opednews.com, 2009. 05. 25. (2010. 02. 10.)

9 *Népszabadság*, 2005. július 6.

10 *SCO, Afghanistan need to deepen cooperation, secretary general*. People's Daily Online, 2007. 08. 22. (2010. 02. 07.)

támogatják a non-proliferációs rezsimeket és az atomenergia békés célú felhasználását.) A második lényegi kérdés, amelyet tartalmaz a szerződés, az Afganisztánból a részes államokba illegálisan becsempészett narkotikumok problémáját érinti, ennek megoldására a kábítószer-ellenes együttműködés megerősítését javasolják a tagállamok. Harmadik fontos témaként az energiaszektor fontosságát emelik ki a tagállamok vezetői, amely mind a biztonsági helyzet, mind a gazdasági fejlődés kérdéseiben kulcsszerepet játszik. Az államfők megállapodtak arról, hogy az energiaszektor területén törekedni fognak a megbízható és kölcsönösen előnyös partnerség erősítésére.

A *Biskeki Nyilatkozat* című dokumentumban az államfők felvetették az Egyesült Nemzetek Szervezetének reformját, bár konkrét elképzeléseket a reformmal kapcsolatban a dokumentum nem közöl.

Érdekességként megemlíthető, hogy a csúcstalálkozón részt vettek India, Irán és Mongólia (mint megfigyelő státuszban lévő államok) magas rangú képviselői, illetve Afganisztán és Türkmenisztán elnökei (mint meghívottak). További érdekesség, hogy a kirgizisztáni amerikai légi támaszpont kérdése nem szerepelt a napirenden. És végül megjegyzendő, hogy Cseljabinszk térségében a hat tagállam elnökei megtekintették az eddigi legnagyobb közös hadgyakorlatot.¹¹

2008-ban Dusanbe, Tádzsikisztán fővárosa adott otthont az Államfői Tanács értekezletének. Itt ratifikálták az államfők a *Szabályzat a dialógus partnerségi státuszról a Sanghaji Együtműködési Szervezetben* nevű dokumentumot valamint a *Dusanbei Nyilatkozatot*. Az utóbbiban az államfők kifejtették véleményüket a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatban is, és – burkoltan bár, de minden kétséget kizáróan – az Egyesült Államok azon elképzelését kritizálták, amely szerint Kelet-Közép-Európába kívánta telepíteni a rakétavédelmi rendszer egyes elemeit. A 2008. augusztus elején lezajlott grúz–orosz fegyveres konfliktussal kapcsolatban megállapítja a dokumentum, hogy a SESZ tagállamai örömmel fogadják a 2008. augusztus 13-án Moszkvában aláírt alapelveket – amelyek rendezik a dél-oszétiai konfliktust –, valamint Oroszország aktív szerepét és hozzájárulását a régió biztonságának szavatolásához. Emellett a nyilatkozat kulcsfontosságú megoldandó problémaként említi az afganisztáni drogtermelést és drogcsempészetet, amellyel kapcsolatban hangsúlyozza a NATO vezette International Security Assistance Force (ISAF) felelősségét. Ez azért is figyelemre méltó, mert a Sanghaji Együtműködési Szervezet tagállamai, konkrétan Kína, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Oroszország számára kiemelt problémát jelent a kábítószer-csempészet.

A „dialóguspartner-országok” pozíciójáról szóló szerződés – összhangban a SESZ alapokmányával – meghatározza, hogy bármely ország vagy szervezet *dialóguspartner* státuszt kaphat, amennyiben osztja a Sanghaji Együtműködési Szervezet alapelveit és célkitűzéseit. A felvételi eljárás azonos a megfigyelői státuszt elérni kívánó országok felvételi eljárásával, vagyis a főtítkárnak címzett hivatalos felkérő levél továbbításra kerül a Külügyminiszterek Tanácsához, a döntést pedig az Államfői Tanács hozza meg. A *dialóguspartnerek* különböző jogokkal élhetnek: részt vehetnek az együttműködési területekért felelős szakminiszterek találkozóin, a munkacsoportok ülésein, megkaphatják az ezeken az eseményeken készült nyilvános dokumentumokat, emellett terjeszthetik saját dokumentumaikat (a tagállamok beleegyezésével).

¹¹ Többek között: *Népszabadság*, 2007. augusztus 16., 17. és 18.

Figyelemre méltó, hogy a csúcstalálkozó küszöbén találgatások láttak napvilágot a Sanghaji Együttműködési Szervezet 2006 óta érvényben lévő bővítési moratóriumának esetleges felfüggesztéséről. Irán ugyanis – a moratóriummal mit sem törődve – néhány héttel a csúcs előtt benyújtotta csatlakozási kérelmét a Sanghaji Együttműködési Szervezethez. Magán a csúcstalálkozón azonban Szergej Lavrov, az Oroszországi Föderáció külügyminisztere megcáfolta a moratórium feloldásával kapcsolatos híreszteléseket.

A 2008-as csúcstalálkozón elfogadtak egy elvi jelentőségű dokumentumot is *Egyezmény a Sanghaji Együttműködési Szervezet tagállamainak együttműködéséről* címmel. Ennek az elvi nyilatkozatnak a konkrét megtestesüléseként tartották meg 2009. április közepén Tádzsikisztán területén az *Antiterror–2009* elnevezésű terroristaellenes törzsvezetési gyakorlatot, majd 2009. április 29-én Moszkvában találkoztak a SESZ tagországok védelmi miniszterei. A miniszterek megtárgyalták a nemzetközi és regionális biztonság aktuális kérdéseit, valamint elfogadták a *Tervezet a Sanghaji Együttműködési Szervezet tagállamainak védelmi miniszteri együttműködéséről a 2010–2011-es évekre* elnevezésű dokumentumot. Ebben vázolták az elkövetkező két évre esedékes együttműködési területeket a részes államok között, mint például egyesített terroristaellenes katonai kiképzések megtartása, munkacsoportok létrehozása a terroristaellenes harc tapasztalatainak feldolgozására, békefenntartó műveletekben való részvétel, együttműködés hadseregfejlesztési feladatok végrehajtásában.

2009 májusában szintén Moszkva adott otthont a Külügyminiszterek Tanácsa soron következő ülésének. A külügyminiszterek megállapították, hogy a biztonsági kérdések terén továbbra is a terrorista- és kábítószer-ellenes tevékenység áll a prioritási lista élén. Ezért is tartották fontosnak például az olyan alapvető jelentőségű dokumentumok elkészítését, mint *A SESZ tagállamainak célkitűzései a terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni harc összefogásáról 2010–2012 között* és az *Egyezmény a SESZ tagállamai antiterrorista egységei személyi állományának felkészítéséről*.¹²

2009. június 15-16-án került megrendezésre az Államfői Tanács kilencedik csúcstalálkozója (a számozás a SESZ hivatalos megalakításától, 2001-től kezdődik), amelynek Jekatyerinburg adott otthont. Az államfők aláírták a *Jekatyerinburgi Nyilatkozat* elnevezésű dokumentumot, amelynek főbb pontjai a nukleáris fegyverekkel kapcsolatosak. A SESZ tagállamai ez alkalommal kifejtették, hogy a nemzetközi békére és biztonságra leselkedő legnagyobb veszélynek a nukleáris fegyverek ellenőrizetlen terjedését (közismert megnevezéssel *prolifерáció*) tekintik, s ebből kifolyólag üdvözlik a 2009. március 21-én életbe lépett szerződést a közép-ázsiai atomfegyvermentes övezetről. Másrészt pozitív fejleményként utalnak az amerikai–orosz szerződés (START–III) előkészítésére a hadászati támadófegyverek csökkentéséről, harmadrészt pedig kiállnak a Koreai-félsziget atomfegyvermentesítése, a kölcsönösen elfogadható megoldások keresése mellett.¹³ A nyilatkozat még egy nemzetközi eseményt említett: az államfők üdvözlötték a Srí Lankán bekövetkezett fegyvernyugvást, amely lezárta a szigetországban több évtizede folyó belső fegyveres konfliktust. A csúcstalálkozón a *dialoguspartner-országok* sorába

12 *Chronicle of main events at SCO in 2009*. The Shanghai Cooperation Organisation. (2010. 02. 08.)

13 Figyelemre méltó változás, hogy a terrorizmus helyett ezúttal a proliferációt nevezték meg a tagállamok a fő veszélyforrásnak. A START–III szerződést végül 2010 áprilisában írták alá.

beválasztották az első két államot: Fehéroroszországot (Belarusz), illetve a már említett Srí Lankát.¹⁴

A kompetens szakminiszterek találkozásain még két fontos nemzetközi szerződést fogadtak el 2009-ben. Az egyik a *Közös kezdeményezés a multilaterális gazdasági együttműködés növelésére, a globális pénzügyi-gazdasági válság következményeinek felszámolására és a további gazdasági fejlődés biztosítására a Sanghaji Együtműködési Szervezet tagállamai között*, a másik pedig a *Közös nyilatkozat a fertőző betegségek elleni harcról a Sanghaji Együtműködési Szervezet régiójában*. Az utóbbi dokumentumban – amely jól példázza az együttműködés sokoldalúságát – a SESZ tagállamainak egészségüggyel foglalkozó miniszterei szükségesnek találták a kölcsönösen előnyös együttműködés kialakításának megkezdését a fertőző betegségek elleni harcban (a laboratóriumi hálózatok lehetőségeinek bővítése, a fertőző betegségekről való információgyűjtés és -elemzés, a fertőző járványok kitörésekor az információ megosztása).

A 2010. évi, taskenti csúcstalálkozó kiemelkedő jelentőségű eseménye volt, hogy a Sanghaji Együtműködési Szervezet és az Egyesült Nemzetek Szervezete aláírta a *Közös nyilatkozat az együttműködésről* megnevezésű dokumentumot, melyet az ENSZ Közgyűlése még 2009. december 18-án egyhangúlag fogadott el.¹⁵ Ez a nyilatkozat az alábbi lényegi megállapításokat tartalmazza:

- mind az Egyesült Nemzetek Szervezete, mind a Sanghaji Együtműködési Szervezet főtitkárai egyetértettek abban, hogy a nemzetközi béke és biztonság legfőbb letéteményese az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa, összhangban az ENSZ Alapokmányával;
- a további együttműködés legfőbb célja, hogy a jövőben felmerülő fenyegetéseket és kihívásokat a nemzetközi közösség különböző intézményei közösen oldják meg;
- a nemzetközi békét és biztonságot elsősorban a következő területeken kell biztosítani: konfliktusmegelőzés és -kezelés, harc a terrorizmus ellen, a tömegpusztító fegyverek proliferációjának megakadályozása, a határokon átnyúló bűnözés – ezen belül az illegális kábítószer- és fegyvercsempészet – elleni harc;
- a két szervezet együttműködik a fenntartható gazdasági, kulturális, társadalmi és humanitárius fejlődés előmozdítása terén;
- a Szervezetek kölcsönösen támogatják egymást a közös érdeklődési területeken (például a kommunikáció és információ).

2010. április 23-án Taskentben ülészttek a SESZ tagállamainak biztonságért felelős miniszterei. Az összejevetelen megvitatták a térség biztonságával és stabilitásával kapcsolatos aktuális álláspontokat, és a szokásos témák – a terrorizmus és az illegális kábítószer-csempészet – mellett első alkalommal beemelték a napirend témái közé az internetes terrorizmust is. Ez újszerű megközelítésre vallott, hiszen a szervezet ezt megelőzően soha nem foglalkozott hivatalosan sem az internetes terrorizmussal, sem az információs biztonsággal, sem a modern kornak a korszerű technológiákkal kapcsolatos más kihívásaival.

14 Fehéroroszország (Belarusz) áttételes „csatlakozása” a SESZ-hez jó példa a nem ázsiai országok bevonására az együttműködésbe. Egyébként az EBESZ-nek is vannak nem európai tagállamai, éppen a közép-ázsiai országok „személyében”.

15 *The Shanghai Cooperation Organisation*. (2010. 04. 06.)

A tagállamok vezetői 2011. június 14-én Kazahsztán fővárosában, Asztanában gyűltek össze. A tanácskozás legfontosabb témái a regionális biztonság megteremtése, a kábító-szer-kereskedelem elleni küzdelem, az afganisztáni helyzet, valamint a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének lehetőségei voltak. A szervezet megalakításának tizedik évfordulója alkalmából megrendezésre került találkozón megfigyelőként jelen voltak India, Irán, Mongólia és Pakisztán képviselői.

A tagállamok elfogadták az *Asztanai Nyilatkozatot*, amelyben elégedettségüket fejezték ki az eddig elért eredményekkel, továbbá kijelölték a fejlődés kívánatos irányvonalait. Külön foglalkoztak az észak-afrikai helyzettel, felhívták a nemzetközi közösség figyelmét, hogy a mielőbbi megoldás elősegítése érdekében tegyenek meg minden szükséges intézkedést a nemzetközi joggal és az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozataival összhangban.

A nyilatkozat ismételten elítélően szól az Egyesült Államok által tervezett rakétavédelmi rendszerről: „Az egyoldalú és ellenőrizetlen rakétavédelmi képességek kiépítése egy adott állam vagy államok egy csoportja által sérti a stratégiai stabilitást, illetve a nemzetközi biztonságot egyaránt.”

A csúcstalálkozón közös projekteket helyeztek kilátásba a közlekedés, a kommunikációs infrastruktúra, a mezőgazdaság, az energiatakarékos technológiák, a kereskedelem valamint a turizmus területén. Felmerült egy „gazdasági útterv” kidolgozásának elképzelése 2011 végéig. Ennek részeként hozhatnának létre kockázati alapokat, üzleti együttműködési fórumot, és különleges forrásokat is elkülöníthetnének a közös tervek finanszírozására.

Afganisztán kapcsán a szervezet elkötelezte magát egy független, semleges, békés és prosperáló állam megteremtése mellett, további segítséget helyezve kilátásba társadalmi és gazdasági téren.

A tagállamok kiemelt figyelmet kívánnak fordítani a jövőben a terrorizmus, a széparatizmus, az extrémizmus, a nemzetközi bűnözés és a kábító-szer-kereskedelem elleni harcra. Új célként megjelent továbbá az információs biztonság megteremtésének igénye.

A kommuniké értelmében a következő ülésre Kínában kerül sor 2012-ben, amikor Peking fogja betölteni az elnöki tisztséget.

Katonai-biztonsági együttműködés

A Sanghaji Együttműködési Szervezet történetének és működésének részletes áttekintése után külön is érdemes kitérni a tagállamok közötti *biztonsági-katonai együttműködés* alakulására.

2001. június 15-én Sanghajban a SESZ megalakítása mellett döntöttek egy másik fontos dokumentum, mégpedig a *Sanghaji szerződés a terrorizmus, széparatizmus és extrémizmus elleni harcról* nevű egyezmény elfogadásáról is. Célszerűnek látszik e szerződés rövid bemutatása – hasonlóan a szervezet alapító okiratához –, hogy tisztábban lássuk a szervezet céljait, alapelveit, valamint a terrorizmushoz, széparatizmushoz és a szélsőséges mozgalmakhoz való viszonyát.¹⁶

16 Lásd részletesebben Laczkovich Gergely: *A közép-ázsiai országok és a Sanghaji Együttműködési Szervezet...* i. m.

A dokumentum mindenekelőtt meghatározza a három „ellenséges” tényezőt, a „három gonosz erőnek” titulált kategóriát, amelyekkel a tagállamoknak számolniuk kell (mint már említettük, figyelemre méltó, hogy a három tényezőt a részes államok azonos veszélyességi fokozatba sorolják):

- *terrorizmus*: az a jelenség, amelynek során bizonyos személyek vagy csoportok erőszakot alkalmaznak, hogy a polgári lakosságot megfélemlítsék, rettegést váltsanak ki annak érdekében, hogy kényszerítsék a hivatalos hatóságokat vagy nemzetközi szervezeteket bizonyos intézkedések megtételére (illetve meg nem tételére). Ezen belül halálos vagy súlyos sérüléssel járó cselekményeket követnek el, vagy súlyos anyagi károkat idéznek elő. Terrorista cselekménynek minősül a végrehajtásuk mellett még ezen események szervezése, tervezése és segítése.

- *szeparatizmus*: minden olyan cselekmény, amelynek keretében bizonyos csoportok arra törekcszenek, hogy erőszakkal megtörjék egy ország területi integritását, önkényesen elszakítsák valamely területeit, felbomlasszanak egy országot. Szeparatista cselekménynek minősül továbbá hasonló akciók tervezése, előkészítése.

- *extrémizmus* (szélsőségesség): a hatalom megszerzésére vagy megtartására irányuló, szervezett erőszakos cselekmények, az állam alkotmányos rendjének erőszakos megdöntése, törvényellenes (illegális) fegyveres csoportokban való részvétel.

A szerződő feleknek – egyetértésben ezzel az egyezményvel, illetve hasonló nemzetközi szerződésekkel, és tekintettel a nemzeti törvényhozásokra – együtt kell működniük a szerződés címében meghatározott cselekmények megelőzésében, felderítésében, elfojtásában és felszámolásában.

A tagállamok közös beleegyezéssel tarthatnak olyan tanácskozásokat (rendszeresen vagy rendkívüli jelleggel), amelyeken véleménycserét folytatnak és elősegíthetik az együttműködést. Ezenkívül a tagállamok egymásnak technikai vagy anyagi segítséget nyújthatnak, kommunikációs csatornákat biztosíthatnak.

Az együttműködés és a kölcsönös támogatás konkrét területei:

- információcsere a tagállamok hírszerző és biztonsági intézményei között;
- azon jogszabályok egyeztetett végrehajtása, amelyekkel megelőzhető, felderíthető és megakadályozható a terrorista, szeparatista és/vagy extrémista szervezetek pénzügyi finanszírozása, hadianyagokkal történő ellátása.

Az egyezmény meghatározza azt a listát, amely tartalmazza, hogy a tagállamok illetékes hatóságai mely területeken kötelesek információcserét folytatni. Egyidejűleg tiltja a terrorista, szeparatista és szélsőséges csoportoknak és magánszemélyeknek a mérgező, radioaktív és robbanóanyagok, robbanószerkezetek, lőfegyverek, lőszeres, nukleáris, biológiai vagy egyéb tömegpusztító fegyverek előállítását, beszerzését, tárolását, szállítását, eladását és felhasználását. Meghatározza továbbá a védendő személyek körét: az állam- és kormányfők, diplomáciai missziók tagjai, konzuli szolgálatok vagy nemzetközi szervezetek munkatársai, nemzetközi védelem alatt álló magánszemélyek, valamint kormányközi találkozók, nemzetközi vagy kormányok közötti politikai, tudományos, kulturális, sport- vagy egyéb rendezvények résztvevői.

A szerződés kimondja, hogy a Regionális Terroristaellenes Központ főhadiszállása Biskekben, a kirgiz fővárosban található.

Ezen egyezmény nem korlátozhatja az aláíró tagállamokat más nemzetközi szerződésekhez való csatlakozásukban, nem mondhat ellent az eddig megkötött nemzetközi szerződések céljainak és feladatainak.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet tagállamai szívesen hivatkoznak arra, hogy már a 2001. szeptember 11-én lezajlott New York-i, illetve washingtoni terrortámadások előtt, 2001. június 15-én meghirdették a terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni harcot. Terrorista szervezetnek nyilvánították – többek között – az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalmat vagy a kínaiak által szeparatistának tekintett ujjur mozgalmakat, amelyek az önálló Kelet-Turkesztánt létrehozva elszakadásra törekuszenek a Kínai Népköztársaságtól.¹⁷ Ezzel tulajdonképpen megkezdődött a Sanghaji Együttműködési Szervezet biztonsági-katonai együttműködési kapcsolatainak kiépítése, fejlesztése.

2003. augusztus 6–12. között rendezték meg – két szakaszban – a SESZ *Együttműködés–2003* elnevezésű, többnemzeti katonai gyakorlatát (az elsőt ebben a kategóriában). Az első szakaszt Kazahsztánban folytatták le, olyan feladatok kerültek végrehajtásra a kazahsztáni és kínai közös határszakasz térségében, mint törzsvetési gyakorlatok, közös csapatgyakorlatok, utasszállító repülőgép szimulált elfoglalása „terroristák” által, illetve az utasok kiszabadítása. A gyakorlaton részt vevő erőket a kazah szárazföldi és légierő csapatai, kirgiz, valamint orosz alegységek képezték. A gyakorlat második része a Kínai Népköztársaság területén zajlott, azon a kínai szárazföldi haderő egységei vettek részt, illetve a kirgiz különleges erők egy csoportja. A tagállamok katonai vezetői pozitív tapasztalatokat szereztek, és megállapodtak, hogy minden második évben tartanak ezekhez hasonló katonai gyakorlatokat.¹⁸

2003 végére – legalábbis a deklaráció szintjén – elérte működőképességét a *Regionális Terroristaellenes Központ*. Kirgizisztán azonban időközben felmondta a megállapodást, hogy ez a központ Biskekben működjön, így aztán a központ 2004. június 11-én Taszkentben kezdte meg hivatalosan is működését két fontos szervezeti elemmel.¹⁹ Az egyik a Tanács, mint a legfontosabb döntéshozó testület, amelyben a tagállamok terrorizmusért felelős minisztériumait vezető miniszterek vesznek részt, a másik pedig a Végrehajtó Bizottság, amelynek igazgatóját az Államfői Tanács választja meg hároméves időtartamra a Regionális Terroristaellenes Központ Tanácsának javaslatára.

A központ elsődleges feladatai közé tartozik:

- az együttműködés biztosítása a tagállamok kompetens állami intézményei és azon nemzetközi szervezetek között, amelyek szintén a terrorizmus, a szeparatizmus és az extrémizmus elleni harccal foglalkoznak;
- részvétel a terrorizmussal, szeparatizmussal és extrémizmussal kapcsolatos nemzetközi jogi dokumentumok közös megfogalmazásában;
- részvétel a tagállamok közös hadgyakorlatainak előkészítésében és megtartásában;
- a terrorizmus, szeparatizmus és extrémizmus elleni felderítő műveletek végrehajtása;

17 Tolipov, Farkhod: *Central Asia in the Shanghai Cooperation Organization*. China-Eurasia Forum, January 2004, 6–10. o.

18 McDermott, Roger N.: *Shanghai Cooperation Organization Takes Significant Step Towards Viability*. eurasiainet.org, 2003. 09. 04. (2010. 02. 10.)

19 Ugyanezen a napon került megrendezésre az Államfői Tanács csúcstalálkozója is.

- információk gyűjtése és elemzése, egy adatbank létrehozása és folyamatos feltöltése;
- az információcsere támogatása a tagállamok között a terrorizmus, a szeptatizmus és az extrémizmus elleni harc tárgykörében.

A Regionális Terroristaellenes Központ a tevékenységét a Sanghaji Együttműködési Szervezet alapokmányával, a *Sanghaji szerződés a terrorizmus, szeptatizmus és extrémizmus elleni harcról* és az *Egyezmény a Regionális Terrorista-ellenes Központ*ról elnevezésű dokumentumokkal összhangban hajtja végre.

A következő közös terroristaellenes gyakorlatra Üzbegisztánban került sor 2006. május 5–10. között. Itt a szervezet hat tagállamának különleges műveleti egységei vettek részt, a gyakorlat célja pedig az országok haderői közötti interoperabilitás fejlesztése volt. Különböző különleges műveleti feladatokat kellett megoldaniuk, mint például terroristák felkutatása és megsemmisítése, túszzabadtítási művelet. Mind a hat tagország magas rangú képviselői jelen voltak a gyakorlaton, valamint a megfigyelő országok közül India, Irán és Pakisztán is képviseltette magát.

Egyébként még ezt megelőzően, 2005-ben megrendezésre került az első kínai–oros közös hadgyakorlat *Békeművelet–2005* néven. Bár ez a gyakorlat nem a terrorizmus, szeptatizmus és extrémizmus elleni harc jegyében zajlott le, mégis ez volt a prototípusa a SESZ összes későbbi katonai gyakorlatának (amelyek megtartották a „Békeművelet” nevet²⁰). Időrendben a *Békeművelet–2007* következett, amely 2007. augusztus 9-től 17-ig tartott, és a fentiekben már történt róla említés. Egyébként – az *Együttműködés–2003*-hoz hasonlóan – ez a gyakorlat is két területen játszódott le: az oroszországi Cseljabinszk közelében, valamint a kínai Hszincsiang–Ujgur Autonóm Körzetben. A hat tagállamból az Oroszországi Föderáció és a Kínai Népköztársaság 3000-3000, Kazahsztán, Tadzsisztán és Üzbegisztán 100-100, Kirgizisztán pedig 30 katonát küldött a gyakorlatra.²¹

2009-ben megrendezésre került a *Békeművelet–2009*, azonban ezen a gyakorlaton ismét kizárólag orosz és kínai egységek vettek részt. Szakértők szerint a tapasztalatok elemzése alapján egyértelműen kijelenthető, hogy ez a gyakorlat túlmutatott a terroristaellenes felkészülésen (például partraszállási művelet végrehajtása is részét képezte a gyakorlatnak).

Az egyes országok természetföldrajzi sajátosságai

A Sanghaji Együttműködési Szervezet geopolitikai (és geostratégiai) jelentőségének megértéséhez értékes adalékul szolgálnak az egyes országok, illetve körzetek természetföldrajzi jellemzői. Az egész szervezet áttekintéséhez nem elegendő csupán a tagországok sajátosságait figyelembe venni, ezért a következőkben a tágabb szerveződés mind a 14 tagját (tagállamokat, megfigyelőket stb.) számításba vettem.²²

20 McDermott, Roger: *Sino-Russian Military Exercises Conceived as a Show of Unity*. The Jamestown Foundation, Global Research and Analysis, 2009. 05. 05. (2010. 02. 12.)

21 Marat, Erica: Russia and China unite forces in „Peace Mission – 2007”. *Central Asia – Caucasus Analyst*, 9. évf., 2007/7, 5–7. o.

22 A sorrend a következőképpen alakul: először a tagállamok (ábécé-sorrendben), azután a megfigyelők, majd a dialóguspartnerek, végül a különleges viszonyal rendelkező Afganisztán és a meghívottként olykor szerepet vállaló Türkmenisztán.

Kazahsztán

Nyugaton a Kaszpi-mélyföld mocsaras területe, ettől keletre a Mugaldzsar és a Turgaj-fennsík található. Délre az Aral-tó melléki Turáni-alföld, a Kizil-kum, Kara-kum és Mujun-kum sivatag helyezkedik el. Az ország északkeleti részén a Nyugat-szibériai-alföld keskeny sávja, tőle délre a Kazah-hátság hatalmas tömbje húzódik. A dél-délkeleti rész hegyvidéki terület, a Tien-san és az Altáj hegység.

Kína

Felszínének háromnegyed része hegyvidék és fennsík, csupán keleti részén, nagy folyóinak alsó folyása mentén található hatalmas, termékeny alföldek. Utóbbiakat Mandzsúria dombvidékei és hegységei, Belső-Mongólia sivatagos területei, a Sárga-folyó száraz éghajlatú, erősen erodált fennsíkja, a Jünnan-fennsík kúpkarstjai és a Dél-kínai-hegyvidék határolják. Nyugat-Kína több ezer méter magas hegyláncai kiterjedt, száraz, félsivatagos vagy sivatagos medencéket és fennsíkokat zárnak közre, köztük a tibeti magasföldet. Földterületének megoszlása: szántó 10,7, legelő 23,6, erdő 12,4, egyéb 53,5%.

Kirgizisztán

Az egész ország hegyvidék. Északon a Kirgiz-hegység, az ország közepén a Tien-san nyugati vonulatai, délen pedig a Turkesztáni-hegység és az Altáj láncai emelkednek. Agrár-ipari ország.

Oroszország

Az ország európai területének nagy részén elterülő, hátságokkal élenkített hatalmas síkságot az Urál 2000 km hosszú, ásványkincsekben rendkívül gazdag, ősi hegylánc választja el Nyugat-Szibéria délről dombságok által határolt, erdős-mocsaras alföldjétől, Közép-Szibéria északról alfölddel határolt, hátságok és medencék által tagolt fennsíkjától, valamint Kelet-Szibéria és a Távol-Kelet erősen felszabdalt hegyvidéki területeitől.

Tádzsikisztán

A délnyugaton található középhegységi vidéket kivéve magas hegyek borítják: északon a Zeravsán-Alaj hegyvidék, délkeleten pedig a Pamír hegység vonulatai húzódnak. Agrár-ipari ország.

Üzbegisztán

Az Aral-tótól délre az Amu-darját kísérő mocsaras, sík vidék található, ettől délkeletre pedig a Turáni-alföld sivatagos területe (Kizil-kum). A sivatagtól délre kisebb hegyvonulatok vannak. Az ország északkeleti részén a Tien-san nyugati vonulata, még keletebbre pedig a termékeny Fergánai-medence nyugati, alacsonyabb része terül el. Agrár-ipari ország.

India

A Himalája több ezer méter magas hegláncait a Gangesz alföldje, a Thar-sivatag és a Vindhya-hegység választja el a Hinduszáni-félszigetet elfoglaló Dekkán-fennsíktól. Utóbbi magasba emelkedő peremét az Arab-tenger felől keskeny, őserdővel borított, a Bengál-öböl felől széles, termékeny partszegély kíséri. A földterület megoszlása: szántó 55,3, kert 1,3, legelő 4,2, erdő 22,5, egyéb 16,7%.

Irán

Területének nagy része magas hegyvidék által övezett sivatagos, sztyeppés, mocsarakkal, sós tavakkal és időszakos folyókkal tarkított felföld. Agrár-ipari ország jelentős kőolaj-ki-termeléssel. A földterület megoszlása: szántó 9,4, kert 0,4, legelő 26,9, erdő 11, egyéb 52,3%.

Mongólia

A nyugati országrész 2-4 ezer méter magas hegységei 800-1200 méter magas homokos, sztyeppés, mocsarakkal és sós tavakkal borított, lefolyástalan medencéket zárnak közre. A keleti országrészben az erdős Hentij-hegység által északról határolt 1000-1200 méter magas fennsíkok homok-, kő- és agyagsivatagjai már a Góbi-sivatag peremvidékéhez tartoznak. A földterület megoszlása: szántó 0,7, legelő 79,7, erdő 9,7, egyéb 9,9%.

Pakisztán

Az ország nyugati és északi részén elterülő hegyvidék meredeken szakad le az Indus alföldjére, amely a Pandzsáb bokros sztyeppvidékére, az attól délre fekvő Sind és Thar sivatagos, lefolyástalan területére és az Arab-tenger partját kísérő sós mocsárvidékre oszlik. Agrárország, földterületének megoszlása: szántó 25,3, kert 0,4, legelő 6,4, erdő 3,7, egyéb 64,2%.

Fehéroroszország

Az ország az enyhén hullámos felszínű Kelet-európai-síkságon terül el, amelyből észak felé emelkedik ki a Belarusz-hátság (és ennek keleti folytatása, a Szmolenszk-moszkvai-hátság kezdete). Déli része a Pripjaty folyó mocsaras vidéke. Agrár-ipari ország.

Srí Lanka

A sziget központi részét hegység foglalja el, amelyet alacsony dombvidék és alföld vesz körül. Agrárország, a földterület megoszlása: szántó 15,8, kert 17,3, legelő 6,8, erdő 36,8, egyéb 23,3%.

Afganisztán

Az ország nagy része völgyekkel szabdalts hegyvidék, a délnyugati részt félsivatagos terület foglalja el. Szegény agrárország. A földterület megoszlása: szántó 12,2, kert 0,2, legelő 77,2, erdő 3, egyéb 7,4%.

Türkmenisztán

Nyugaton a Kaszpi-tenger határolja, északi területén a Turáni-alföld sivatagos része fekszik. Az ország legnagyobb részét elfoglaló Kara-kum sivatag délkelet felé középhegységi területbe megy át. Agrár-ipari ország igen jelentős földgáz-készlettel.

Összefoglaló áttekintés a közép-ázsiai térség egészéről

A közép-ázsiai régió Ázsián belül a Kaszpi-tenger keleti partvonalától egészen a Kínai Népköztársaság nyugati határáig, valamint az Oroszországi Föderáció déli határától Afganisztán északi határáig terjed. Ezek alapján öt állam részese a térségnek: Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének meghatározása ezt a földrajzilag körülhatárolt területet nevezi Közép-Ázsiának.²³ Az így definiált Közép-Ázsiát még Mongóliával, Kína nyugati felével (mindenekelőtt a Hszincsiang–Ujgur Autonóm Területtel) és Tibettel együtt nevezték régebben Belső-Ázsiának is. Érdemes emellett megjegyezni, hogy a fenti definíció csupán egy a sok közül az adott földrajzi területre. Ez a térség az ókortól kezdve összekötő kapocs Európa, a Közel-Kelet, Dél- és Kelet-Ázsia között.

Ahhoz, hogy a közép-ázsiai térség problémáit megértsük, először is átfogó képet kell kapnunk a régió mindenfajta tulajdonságáról, jellemzőjéről – legyenek azok általános földrajzi, politikai, gazdasági, társadalmi, katonai vagy éppen kulturális sajátosságok. Megállapítható, hogy Közép-Ázsia térségét felfoghatjuk egyfajta regionális biztonsági komplexumként, vagyis „államok csoportjaként, amelyeknek a biztonságértelmezése és -érzékelése olyan erősen összefonódik, hogy biztonsági problémáikat egymástól elválasztva nem lehet elemezni vagy megoldani”.²⁴ Ez még kiegészül azzal az egyáltalán nem elhanyagolható ténnyel, hogy a térséget olyan nagyhatalmak – illetve feltörekvő államok – övezik, mint az Oroszországi Föderáció, a Kínai Népköztársaság és az Iráni Iszlám Köztársaság, valamint olyan országok érdeklődnek a térség iránt, mint az Egyesült Államok, illetve India vagy Pakisztán.

Közép-Ázsia alapterülete majdnem pontosan négymillió km², lakossága 61,34 millió fő, ebből következik, hogy igen alacsony népsűrűségű: 15 fő/km². Földrajzat tekintve a terület igen változatos topográfiai képződményekből épül fel, ugyanis egyaránt megtalálhatóak a magas fennsíkok és hegyek (Tien-san), a hatalmas sivatagok (Kara-kum, Kizil-kum, Taklamakán) és a kietlen, füves sztyeppék is.

23 *Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings.* United Nations Statistics Division. (2010. 02. 19.)

24 Gartner, Heinz: *Nemzetközi biztonság. Fogalmak A-tól Z-ig.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007, 43. o.

Ami a térség domborzatát illeti, a Pamír hegység legnagyobb része egész évben az örök hó hazája, így több gleccser is található itt, a belőlük eredő folyók a térség egyik legnagyobb folyamát, az Amu-darját táplálják. Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán közös határvidékén terül el a térség legtöbbit vitatott területe, a termékeny, hegységek által körülzárt Fergána-völgy. A hegyekből érkező és a völgyön hosszában keresztülfolyó Szir-darja értékes, ásványi anyagokban gazdag üledéket hoz magával, amely jótékonyan hat a környező földeken a mezőgazdasági termelésre.

A régió bővelkedik folyókban, hiszen valamennyi ország területét keresztülszelik, vagy innen indulnak útjukra a régió legfontosabb folyói (az Amu-darja, a Szir-darja), amelyek egykoron jelentős vízhozammal bírtak, azonban ezek mára mind jelentősen veszítettek bőségükből egyrészt az utóbbi fél évszázad helytelen mezőgazdasági és ipari tevékenységei, másrészt a globális klímaváltozás következtében. Egyes kutatók előrejelzése szerint a közép-ázsiai térség egyik legnagyobb kihívása lesz az elkövetkező évtizedekben a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz biztosítása a térség lakói számára.

Emellett érdemes megemlíteni még a térség legnagyobb állóvizeit, vagyis az Aral-tavat, a Balhas-tavat és nem utolsósorban a Kaszpi-tengert, amelyek az utóbbi időben vészesen veszítettek vízmennyiségükből.

A térség éghajlata kontinentálisnak mondható, de hatalmas kiterjedésének és változatos topográfiájának köszönhetően nem egységes. Ha északról haladunk déli irányba, a kontinentális éghajlat nagy hőmérséklet-ingadozásai és a csapadékmennyiség is egyaránt csökkenő tendenciát mutatnak, ami meghatározza a földterület mezőgazdasági értékét.

Közép-Ázsia vonatkozásában egyetlen rövid kitekintéssel utalni kívánok – geopolitikai értelemben – a természetföldrajz és a történelem összefüggésére.

A térség történelmét nagymértékben meghatározta a terület éghajlata és földrajza. A régió szárazsága nehezítette a mezőgazdasági tevékenységet, a tengertől való távolsága pedig elvágta a fő kereskedelmi útvonalaktól, ezáltal kevés jelentős város fejlődött a régióban. A területet évezredekig a sztyeppék lovas nomád népei uralták, ez vezetett ahhoz, hogy a sztyeppéi népek és a környező, letelepedett népek közötti kapcsolatot régóta konfliktusok jellemezték.

A nomádok uralkodásának a 16. században a lőfegyverekkel rendelkező népek támadása vetett véget, akik átvették a régió irányítását. Oroszország, Kína, a Brit Birodalom a 19. század végéig elfoglalták Közép-Ázsia nagy részét. A térség éghajlatának és földrajzának köszönhetően a régió belül soha nem létezett domináns, erős populáció, amely képes lett volna kihasználni a természeti erőforrások nyújtotta lehetőségeket. Következésképpen aztán az érte folytatott hatalmi harcok során a térséget a nagyhatalmak felosztották egymás között, majd időről időre újraosztották.

Az oroszországi bolsevik forradalom után a közép-ázsiai területeket beolvasztották a Szovjetunióba. Közép-Ázsiában fejlődött az infrastruktúra, nőtt az életszínvonal és a kulturáltság szintje, a területet iparosították, de a sztálini diktatúra több százezer áldozatot szedő terrorja, a kollektivizálási programok, az etnikai feszültségek és a környezet-szennyezés miatt a problémák tartósan fennmaradtak, illetve újabbak is jelentkeztek. S hiába omlott össze időközben a Szovjetunió, kijelenthetjük, hogy e problémák javarésze még mindig megoldásra vár.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet országai (statisztikai adatok)

	Ország	Lakosság (millió fő)	Terület (km ²)	Fegyve- res erők (ezer fő)	GDP (milliárd dollár) PPP	GDP/fő PPP	GDP (milliárd dollár)	katonai költség- vetés (millió dollár)
1	Kazahsztán	15,75	2 724 900	49,0	194,6	12 700	138,4	1 100
2	Kína	1354,15	9 597 000	2 285,0	10 900,0	7 600	5 878,0	76 400
3	Kirgízia	5,55	198 500	10,9	12,0	2 200	4,6	96
4	Oroszország	140,37	17 075 000	1 046,0	2 223,0	15 900	1 465,0	41 400
5	Tádzsikisztán	7,07	143 100	8,8	14,7	2 000	5,6	84
6	Üzbegisztán	27,79	447 400	67,0	85,8	3 100	39,0	1 420
7	Mongólia	2,70	1 565 000	10,0	11,0	3 600	6,1	38
8	India	1214,46	3 287 600	1 325,0	4 060,0	3 500	1 538,0	38 400
9	Irán	75,08	1 648 000	523,0	818,7	10 600	357,2	9 000
10	Pakisztán	184,75	804 000	617,0	464,9	2 500	174,9	5 200
11	Belarusz	9,59	207 600	72,9	131,2	13 600	54,7	716
12	Srí Lanka	20,41	65 600	160,9	106,5	5 000	49,7	1 440
13	Afganisztán	29,12	647 500	136,1	27,4	900	15,6	252
14	Türkmenisztán	5,18	488 100	22,0	36,9	7 500	28,0	261
	Összesen	3091,97	38 899 300	6 333,6	19 086,7			175 807

Források: Military Balance 2011 (International Institute of Strategic Studies, London), CIA World Factbook (legnagyobb részét 2010-es adatok)

Megjegyzések:

1. A táblázatban feltüntetett országok státusza: 1–6. tagállamok, 7–10. megfigyelők, 11–12. „dialóguspartner-ségi” államok, 13. különleges kapcsolat, 14. (időnként) meghívott ország
2. A GDP PPP és az egy főre eső GDP vásárlóerő-paritáson mért érték (a 2010-re várható adat). Összehason-lításképpen a táblázatban szerepel a hagyományos dollárfolyamon számított GDP is, amely kisebb az előbbi adatnál.
3. A védelmi (katonai) költségvetés általában a hivatalos adatokat tükrözi, de például Kína esetében a szakér-tők döntő többsége egyetért abban, hogy a hivatalos adatok jelentősen alulbecsültek, nagy tételek szerepelnek más szervek költségvetésében elbújtatva.

A SESZ-tagállamok értékelése

A szervezet geopolitikai és geostratégiai jelentőségének megértéséhez elengedhetetlen, hogy gazdasági, politikai illetve katonai vonatkozásban is röviden áttekintsük az egyes tagállamok helyzetét. (A terjedelmi korlátok miatt e vonatkozásban nem térünk ki a megfigyelők, dialóguspartnerek stb. vizsgálatára.)

Kazahsztán

Az ország államformája elnöki köztársaság, ahol a legfelső végrehajtó hatalmat az elnök gyakorolja. Nurszultán Nazarbájev 1989 nyara óta Kazahsztán első embere, a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagjaként lett Kazahsztán első titkára, s 1991 óta elnök. Az alkotmány alapján az elnök az állam legfőbb méltósága és feje, aki meghatározza a legfontosabb külpolitikai és belpolitikai irányokat, képviseli az államot bel- és külföldön, jelképezi Kazahsztán egységét. A kazah rendszert a független elemzők egyike sem sorolja a demokratikus jogállamok közé, azonban Nazarbájev neve egybeforrt a független és sikeres Kazahsztánnal.

Kazahsztánban található a különleges státuszú Bajkonur űrrepülőtér, amelynek használatáért az orosz fél évi 115 millió dollárt fizet. A terület bérbevételéről 1995-ben állapodtak meg, majd 2005-ben egészen 2050-ig szóló megállapodást írtak alá. A létesítményt az Oroszországi Föderáció Űrkutatási Ügynöksége (Roszkoszmosz) kezeli.

Kazahsztánt a területén található gazdag nyersanyagkincs teszi stratégiai jelentőségűvé. Az országban található a tengizi lelőhely, a világ egyik legjelentősebb olajmezője. A GDP növekedése az elmúlt években látványos volt, és ez nagyban összefüggött az olaj- és gázexporttal. Érdemes azonban megjegyezni, hogy Kazahsztán ugyanakkor a világ legnagyobb gabonaexportőrei közé tartozik. Az egy főre eső GDP mértéke 2008-ban 11 500 amerikai dollár volt, ez az érték a 2007-es adathoz képest 200 dolláros emelkedést jelent. A GDP növekedési rátája 2007-ben 8,5%-os (2006-ban pedig 10,6%-os) volt, bár a tendencia lassuló gazdasági növekedést jelez. Jelentős szerepre tett szert a szürke- és feketegazdaság. A szénhidrogén-termelés húzóerejét kihasználva gazdasági célként jelent meg a kormányzati politikában a nemzetgazdaság több lábra állítása, a többi iparág fejlesztése. A kazah ipar jelentős része – történelmi okokból – az északi és északkeleti tartományokra koncentrálódik. (Az 1990-es évek elején az ipari termelés mértéke a felére csökkent a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben mérthez képest, a legnagyobb visszaesést a védelmi ipar mutatta.)

A honvédelmi költségvetés 2000 óta folyamatosan növekszik, az akkori 180 millió dollárról napjainkra kb. 1,1 milliárd dollárra. Az ország fegyveres erőit a 49 000 fős hadsereg alkotja, emellett még 31 500 főt tömörítő félkatonai szervezetek is vannak az országban. Kazahsztán fegyveres erői három haderőnemből állnak: a szárazföldi, a légvédelmi és a haditengerészeti erőkből.²⁵ A szárazföldi erőket alkotó négy területi parancsnokság alárendeltségébe tíz gépesített lövészdandár, négy légimozgékonyaságú dandár, hét tüzérezred, két rakéta-tüzérezred, két páncéltörő dandár, egy légvédelmi rakétaezred, egy partvédő dandár és három műszaki dandár tartozik. A légvédelmi erők – nevékhöz híven – alapvetően légvédelmi és légtér-ellenőrzési feladatokat ellátó haderőnem, kisméretű csapásmérő potenciállal. Az ország területén 30 repülőtér található.

²⁵ The World Factbook. Central Intelligence Agency. (2010. 04. 21.)

Kínai Népköztársaság

A Kínai Népköztársaság pártállam, ahol a politikai hatalom alapvetően három pillérre, a pártra, az államra és a hadseregre támaszkodik. Az országra jellemző az oligarchikus berendezkedés, ahol a politikai hatalom mindössze mintegy kétezer ember kezében összpontosul. A központi irányítás azonban egyre több engedményt tesz a helyi vezetők, a befolyásos pártönkívüliek, az üzletemberek és általában az egész kínai lakosság akaratának. Mindazonáltal a politikai vezetők még mindig szigorú ellenőrzést gyakorolnak a lakosság felett, jellemző a propaganda és a cenzúra.

Kínában a legfontosabb politikai szervezet a Kínai Kommunista Párt. A kínai állam legjelentősebb szervei az Országos Népi Gyűlés, az államelnöki szerepkör és az Államtanács.

1978-ban Kína szakított a szovjet tervgazdálkodási modellel, és fokozatosan áttért a szocialista piacgazdaságra, ahol a piacgazdaság és a tervgazdálkodás párhuzamosan működik. A fokozatos gazdasági reformok és a piacnyitás következtében Kína hihetetlen mértékű fejlődést produkált az 1980-as és 1990-es évek során, majd a 21. század első évtizedében is. 2007-ben a GDP növekedése 13%-os, 2008-ban 9%-os, 2009-ben pedig 8,7%-os értéket mutatott. Ezt az ütemet még a kínai kormány is túlzottnak tartja, ugyanis a túlfűtött növekedés súlyos egyensúlyi, környezeti és ökológiai problémát okoz.

A kínai haderő 4 haderőnemből áll: szárazföldi erő, haditengerészet, légierő, hadászati rakétacsapatok, s ezek aktív összlétszáma eléri a 2 285 000 főt. Kína 7 katonai körzetre van felosztva, amelyek további 28 katonai kerületre tagozódnak. A szárazföldi erő a legnagyobb létszámú, 1 600 000 fővel. 18 hadsereggel, azon belül is 44 hadosztállal rendelkezik (9 harckocsi, 5 gépesített lövész, 20 gépkocsizó lövész, 2 hegyi, 3 légimozgékony-ságú, 2 tengeri roham-, 3 tüzérhadosztály), s emellett tartalékban rendelkeznek még 45 hadosztálynyi erővel, valamint 7 támogató dandárral. A haditengerészet 255 000 főből áll, 3 flottába van szervezve (északi-tengeri, keleti-tengeri és déli-tengeri flotta). A légierőben 330 000 fő szolgál, 28 repülőhadosztály alkotja (18 vadász, 3 bombázó, 3 csapásmérő, 1 vadászbombázó, 1 különleges, 2 szállítóhadosztály). Összesen 2470 repülőgép van a légierő állományában (többek között 80 bombázó, 1140 vadász, 280 vadászbombázó gép). Mivel a légvédelmi erők is a légierő alárendeltségébe tartoznak, így érdemes megjegyezni, hogy az ország 16 000 légvédelmi löveggel, valamint 1600 légvédelmi rakétakomplexummal rendelkezik. A hadászati Rakétacsapatok létszáma hozzávetőleg 100 000 fő, körülbelül 400 atomtöltettel rendelkeznek.

Kirgizisztán

1990-ben, az akkor még Kirgíziában választották meg az ország első elnökét, Aszkar Akajevet. A függetlenné válás utáni első években etnikai villongások zajlottak a kirgizek és az országban élő üzbégek között. 1993-ban fogadták el az ország első alkotmányát, és vezettek be önálló valutát. Aszkar Akajev egészen 2005 tavaszáig megőrizte hatalmát, ekkor az úgynevezett „tulipános forradalom” nyomán Kurmanbek Bakijev került hatalomra, elnöksége azonban nem bizonyult tartósnak. 2010. április 8-án tüntetés tört ki

a fővárosban, a felkelők bejutottak a parlament épületébe és elfoglalták az állami televíziót is. A hatóságok rendkívüli állapotot hirdettek ki, Bakijev elnök pedig elmenekült az országból.

Külpolitikájában Kirgizisztán hagyományosan Oroszország szövetségesének számít. Az országban orosz csapatok állomásoznak (igaz, 2001 ősztől, az Afganisztán elleni katonai műveletek kezdetétől amerikai csapatok is megjelentek). Főként az ország déli részén problémát jelent a radikális iszlám, az 1990-es években muzulmán terroristacsoportok vették meg ott a lábukat. Mind a mai napig jelentős különbség van az ország déli és északi részei között, délen erősebb a vallásosság, míg északon (ahol a főváros, Biskek is van) ez a hatás kevésbé érvényesül.

Kirgizisztán gazdaságában a legnagyobb szerepet a szolgáltatói szektor és a mezőgazdaság játssza. Mindez főképp annak köszönhető, hogy a Szovjetunió felbomlása után visszaesett az ipari termelés, így a 2000-es évek elejére az iparban dolgozók nagy hányada is áttért a mezőgazdálkodásra. Az ország alacsonyabban fekvő területein az eddigi dohány- és gyapottermesztés helyett a gabonafélék kerültek előtérbe, a magasabban fekvő területeken pedig az állattartás erősödött meg.

Kirgizisztán energiahordozókban szegény ország, így a felhasznált energia legnagyobb hányadát vízierőművek adják, illetve a hiányt exportból pótolják.

Az ország hadereje három haderőnemből áll: a Szárazföldi Erőkből, a Légierőből és a Nemzeti Gárdából. A szárazföldi haderőnemben, amely egy gépesített lövészhadosztályból, két önálló gépesített lövészrezdből és három különleges műveleti zászlóaljból áll, 8500 aktív katona szolgál. A légierő – beleértve a légvédelmi csapatokat is – létszáma megközelítőleg 4000 fő (egy légvédelmi rakétazászlóalj, egy vadászrepülő-zászlóalj, egy helikopter-zászlóalj, valamint egy felderítő-zászlóalj). Az ország területén mind orosz, mind amerikai csapatok állomásoznak. Kirgiz katonai alakulatok külföldön mindössze ENSZ békeműveletekben vesznek részt megfigyelői státusszal.

Oroszországi Föderáció

1991. december 25-én hivatalosan is felbomlott a Szovjetunió, s megalakult az Oroszországi Föderáció, amely az 1993-as alkotmány szerint elnöki szövetségi köztársaság. Az államfőt a nép közvetlenül választja, 4 éves (2012-től 6 éves) mandátummal rendelkezik. Az állam elnöke a fegyveres erők főparancsnoka is. Ő tesz javaslatot a miniszterelnök személyére is. Az első elnök Borisz Jelcin volt 1992–2000 között, őt követte Vlagyimir Putyin 2000–2008 között, majd Dmitrij Medvegyev töltötte be az elnöki posztot. 2012 tavaszán ismét Vlagyimir Putyint választották elnökké.

Az orosz gazdaság a Szovjetunió felbomlása óta több hullámvölgyet is megélt. 1998-ban egy pénzügyi válság veszélyeztette Oroszországot, azóta azonban az ország átlagosan 7%-os gazdasági fejlődést produkál. Ez nem véletlen, hiszen Oroszország a világ olaj- és földgázkitermelésében az utóbbi évtizedben folyamatosan az élén jár, az exporttal pedig elősegíthette gazdaságának talpra állítását is. Az 1990-es évek közepére lendületet vett a nagyvállalatok privatizációja, azonban a 2000-es évekre újra az államosítás vált jellemzővé a gazdaságban. 1991-től kezdve a GDP-n belül a szolgáltatói szektor részesedése 36%-ról

58%-ra növekedett, míg a mezőgazdaságé 14%-ról 5%-ra esett vissza. A munkaerő megszlása is ennek megfelelő, a munkanélküliség aránya pedig mintegy 9%.

Az oroszországi haderő három haderőnemből (szárazföldi erőből, légiereből és haditengerészetből) áll, valamint önálló fegyvernemként szerepelnek a hadászati rakétacsapatok, a kozmikus erők és a légideszantcsapatok. A haderő teljes létszáma 1 046 000 fő, katonai igazgatásilag pedig az ország hat – moszkvai, leningrádi, észak-kaukázusi, volga-uráli, szibériai és távol-keleti – katonai körzetre tagolódik. Jelenleg 18 hónapos a sorkatonai szolgálat az Oroszországi Föderációban, de folyamatosan nő a szerződéses katonák száma és aránya. Mindazonáltal ez nem jelenti a sorkatonai szolgálat teljes megszüntetését, főként azért, mert a mozgósítási tartalék képzéséről nem kíván lemondani az ország katonai vezetése. Fontos megemlíteni, hogy 2010. február 5-én Dmitrij Medvegyev elnök aláírta az új katonai doktrínát (ez nyugati viszonylatban a nemzeti katonai stratégiának felel meg). Az ország katonai költségvetése a GDP mintegy 2,6-2,7%-át teszi ki.

Tádzsikisztán

Az ország államformája köztársaság. Az ország 1991. szeptember 9-én deklarálta elszakadási szándékát a Szovjetuniótól, s 1991. december 26-ával, a Szovjetunió felbomlását követően hivatalosan is független köztársasággá vált. Azonban a térség valamennyi országa közül itt volt mind politikailag, mind gazdaságilag a leginkább instabil a helyzet. Az ország politikai stabilitását csak az 1997-ig elhúzódó polgárháború után sikerült valójában megteremteni. A hatályos alkotmányt 1994-ben fogadták el először, s azóta két alkalommal módosították, 1999-ben, valamint 2003-ban. Kiváltképpen jelentős a rivalizálás az északi és déli politikusok között – a déli származású Imomali Rahmanov elnök és politikai klikkje nem szimpatizál az északi tartományokkal. A tádzsik belpolitikában a korrupció és a nepotizmus „népbetegségnek” számítanak.

Tádzsikisztánban igen alacsony, 1800 dollár az egy főre jutó GDP. Meglehetősen agrárkultúrájú ország, a lakosság 60%-a a mezőgazdaságból próbál megélni, amely a GDP körülbelül 30%-át termeli meg. Az ipari termelés alaposan visszaesett a polgárháború idején, és a 2000-es években elindított széles körű privatizáció ellenére is nagyon lassan kezdett emelkedni. 2006-ban például az országban található mintegy 700 ipari vállalat kétharmada nem működött. A szektor feltámasztása érdekében a kormány 2006-ban úgy döntött, hogy a néhány ipari vállalatot újra államosítanak.

A haderő teljes létszáma 8800 fő körülire tehető, állományának kiképzettsége és morálja egyaránt alacsony szintű. A haderő három haderőnemből, a szárazföldi csapatokból, a légerőből és a mobil erőkből áll.

Üzbegisztán

Üzbegisztánban a függetlenség elnyerése óta Iszlam Karimov az államfő. Az elnököt a nép 7 éves időszakra választja, persze ezt a választást nem tekinthetjük szabadnak – ahogy az államforma sem nevezhető demokráciának, hiszen az elnök nevezi ki a miniszterelnököt, a kabinet és a bírói testület minden tagját és minden tartományi vezetőt.

Üzbegisztán 1991 óta igyekezett fenntartani a szovjet típusú központosított gazdasági modellt. Ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy szükség van a befektetői környezet fejlesztésére, ezért a kormány támogatta ezt, így elindultak a piacgazdaság felé vezető úton. Az 1990-es években azonban a gazdaság nem volt képes megbirkózni a piaci mechanizmussal, ami hiperinflációt eredményezett. 2003-ban elfogadták az IMF ajánlását, miszerint elkerülhetetlen a hazai valuta konvertibilitásának megteremtése.

Üzbegisztán területének körülbelül 10,5%-át teszik ki a szántóföldek, ezek legnagyobb része a Fergána-völgyben található. Jelentős mezőgazdasági termékei a selyem, a gyümölcsök és zöldségek, a tehéntej és a marhahús. Leginkább szarvasmarhát, kecskét és juhot tenyésztnek. A 2000-es évek elején az összes nagy ipari vállalat még mindig állami tulajdonban volt. A tervezők már az 1990-es évek végén kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az importhelyettesítő iparosításnak.

Az 1991 utáni időszakban Közép-Ázsia legnagyobb haderejét Üzbegisztán tartja fenn, összesen 67 000 főt. Ebből 50 000 a szárazföldi csapatok és 17 000 a légi erők létszáma. Az ország ezenkívül rendelkezik egy 19 000 fős belbiztonsági erővel, valamint egy 1000 fős nemzeti gárdával.²⁶ A csapatok dandárstruktúra alapján szerveződnek (1 harcokcsidanár, 11 gépesített lövészdandár, 1 hegyivadász, 1 ejtőernyős, 3 légimozgékonyoságú és 4 páncélelhárító dandár).

A közép-ázsiai térségre mint a Sanghaji Együttműködési Szervezet központi térségére, „magjára” vonatkozóan összességében az alábbi jellemzőket sorolhatjuk fel:

- intézményi gyengeség és kiszámíthatatlan politikai rendszerek;
- gyenge infrastruktúra;
- működőképes gazdaság hiánya;
- az afganisztáni háború hatása, a szélsőséges iszlám irányzatok terjedése;
- határterületi kérdések: hosszú, vitatott és gyengén ellenőrzött határok.

Mint az országok bemutatásaiból kitűnik, a Sanghaji Együttműködési Szervezet számára az egyik legnagyobb biztonságpolitikai kihívást a nehézkesen működő (illetve néha egyáltalán nem működő) közép-ázsiai államok jelentik. Ezekben az országokban különösen nagy problémát okoz a szervezett bűnözés (helyenként a politikai elittel összefonódva), a korrupció, a terrorizmus, illetve a szélsőséges iszlám irányzatok, a pénzmosás, valamint az illegális fegyver- és kábítószer-csempészet, s az utóbbival szorosan együtt járóan az AIDS terjedése. Ráadásul a közép-ázsiai társadalmakban a demokratikus berendezkedésnek nincsen semmilyen hagyománya. A demokrácia alapértékeinek hiánya, a politikai kultúra torzulásai jól megfigyelhetőek a régióban. Azonban a felsoroltak nem csak külön-külön veszélyeztetik a térség országainak – illetve az egész régióknak és ezen keresztül az egész Sanghaji Együttműködési Szervezetnek – a biztonságát és stabilitását, de ezek a biztonságpolitikai kihívások, kockázatok és fenyegetések globális szinten is jelentkezhetnek. Súlyosbíthatja a helyzetet, ha egy országban mindegyik tényező egyszerre van jelen, és együttesen fejtik ki negatív hatásait.

²⁶ The World Factbook. Central Intelligence Agency. (2010. 04. 21.)

Alapvető következtetések

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy egy – kezdetben a széles közvélemény számára az ingerküszöböt alig átlépő – államközi szerződés, a sanghaji ötök elnevezésű szervezet megalakulása 1996-ban elindította a részes államokat a szoros, sokoldalú együttműködés felé. Ez a folyamat a szélesen értelmezett közép-ázsiai térség államai között játszódott le, a 2001 óta Sanghaji Együttműködési Szervezet nevet viselő intézmény ma már a nemzetközi élet megkerülhetetlen szereplői közé tartozik, olyan gazdasági, biztonsági, politikai szervezetté nőtte ki magát, amely megfelel a 21. század kihívásainak és követelményeinek.

A szervezethez különböző formákban kötődő államok összalakossága 2010-ben meghaladta a három milliárd főt, ez majdnem eléri a Föld népességének 50%-át. Sokkal csekélyebb a részesedésük a világ összesített termeléséből (bár közéjük tartozik a második gazdasági hatalommá a közelmúltban vált Kína). És természetesen nem hasonlítható össze a katonai kiadások volumene sem: a SESZ-re vonatkoztatott összesített érték éves viszonylatban mintegy 176 milliárd dollár, miközben csupán az Egyesült Államok esetében a katonai (védelmi) kiadások összege megközelíti az évi 700 milliárdot.

Ezzel szemben több mint 6,3 millió főt számláló hadseregekkel rendelkeznek a SESZ-országok, köztük a világ legnagyobb hadereje (Kína). És ne feledkezzünk meg a nukleáris képességekről sem: a két klasszikus atomhatalom (Kína és Oroszország) mellett a megfigyelői státuszú két „új” nukleáris hatalom (India és Pakisztán).

A szervezet 14 országa (ezúttal beleértve a tagállamok mellett a megfigyelőket, dialóguspartnereket és más formában érintett országokat is) hatalmas földterületet mondhat magáénak, mintegy 39 millió km²-t. Ez a Föld összterületének (az Antarktisz is beleértve közel 150 millió km²) több mint egynegyede. Az óriási terület a jeges tundráktól a szubtrópusi térségekig terjed, igen jelentős hányadát foglalják el terméketlen hegyvidékek, illetve sivatagok.

Az országok óriási szóródást és sokszínűséget mutatnak. Vannak fejlett, jelentős iparral rendelkező államok, amelyek például komoly sikereket tudnak felmutatni az űrkutatás terén is, ugyanakkor súlyos belső aránytalanságokkal küzdenek. És vannak rendkívül elmaradott országok is elképesztően alacsony egy főre jutó GDP-vel. Vannak milliárdos népességűek és vannak, amelyek lakossága nem éri el a 10 milliót. Van ország milliós nagyságrendű fegyveres erővel, és van olyan is, amelynek hadserege nem éri el a 10 ezer főt. Nyilvánvalóan eltérnek az érdekeik, olykor pedig konfliktusok robbannak ki közöttük (Kína és Oroszország, India és Pakisztán, Kirgizisztán és Üzbegisztán). Afganisztánban pedig gyakorlatilag háború dúl. Nem könnyű feladatot vállaltak magukra a Sanghaji Együttműködési Szervezethez tartozó államok.

Említést érdemel a vallási sokszínűség is, amely óhatatlanul eszünkbe juttatja Huntington híres művét, a *Civilizációk háborúját*.²⁷ A SESZ térségében több országban is hosszú ideig az ateizmus volt a hivatalosan elfogadott „államvallás”, miközben a vallási gyökerek makacsul tovább éltek. (A közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokban például nem volt szokás megbotránkozni azon, hogy akár magas párttiszséget viselő férfiak is gyakorolták – természetesen nem hivatalosan – a többnejűséget.) A paletta rendkívül színes: Kínában

27 Huntington, Samuel: *Civilizációk háborúja?* In *Biztonságpolitikai szöveggyűjtemény*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, II. kötet, 1999.

a taoizmus (helyenként persze az iszlám és a buddhizmus is), Indiában a hinduizmus, Közép-Ázsiában, Pakisztánban és Iránban az iszlám, Oroszországban az ortodox kereszténység a domináló vallás. Ugyanakkor az iszlámon belül erős törésvonalak húzódnak a síita és szunnita irányzatok között, és egyre inkább teret nyernek olyan fundamentalista, szélsőséges irányzatok, mint a vahabiták szektája. Ez a vallási tagoltság – túl a gazdasági színvonalban és a katonai képességekben mutatkozó jelentős eltéréseken – tovább nehezíti, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet eredményesen közelítse meg a kitűzött célokat.

Jelen tanulmány elején már utaltam arra, hogy a SESZ kezdetől fogva az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezethez hasonló szerepet kívánt felvállalni, és ennek megfelelő célokat tűzött ki maga elé. Elegendő arra utalni, hogy a tagállamok már 1997-ben megállapodtak a fegyveres erők kölcsönös csökkentéséről a közös határok mentén elterülő régiókban. Az együttműködés lépésről lépésre történő bővítése, az együttműködésbe bevont államok számának fokozatos növekedése kétségtelenül hozzájárul a bizalom légkörének megszilárdulásához, az esetleges feszültségek feloldásához az egész ázsiai kontinensen. A Sanghaji Együttműködési Szervezetben szerepet vállaló 14 ország közül egyébként 7 az EBESZ-nek is tagja (Fehéroroszország, Oroszország és az öt közép-ázsiai állam).

A magam részéről kiemelkedő jelentőségűnek tartom, hogy a SESZ fórumot biztosít a két klasszikus atomhatalom (és nem mellékesen két úrnagyhatalom), a Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció közötti konzultációk, véleményegyeztetés, együttműködés, bizalmerősítés számára. Különösen jelentős ez a kapcsolat annak fényében, hogy a két szomszéd ország között 1969-ben fegyveres konfliktussá eszkalálódó határincidens alakult ki, illetve a két regionális hatalom között jelenleg is vannak vagy kialakulhatnak objektív érdekütközések. Ugyanakkor vannak kétségtelen érdekegyezések is, és ezek között feltétlenül meg kell említeni az olyan jellegű kihívásokat (mint például a globális felmelegedés), amelyek egyre inkább megkövetelik minden ország egyeztetett cselekvését.

Elsősorban nyugati elemzők ugyanakkor ismételten rámutatnak arra, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet minden további nélkül tekinthető olyan fórumnak is, amelynek keretében Kína és Oroszország közös erőfeszítéseket tesznek bármely harmadik erő (elsősorban az Egyesült Államok) pozíciószerzésének megakadályozására a szélesan értelmezett közép-ázsiai térségben. Az érvelésnek nem mond ellent, hogy a tagállamok mindig gondosan ügyelnek arra, hogy a SESZ ne tűnhesen túlságosan Amerika-ellenesnek.

Nem elhanyagolható szerepe van a Sanghaji Együttműködési Szervezetnek az energiabiztonság összefüggésében. Tagállamai között ugyanis egyaránt megtalálhatóak kiemelkedő energiahordozó-exportőrök és nagy energiaimportőrök (utóbbi kategóriában elsősorban Kína, illetve India említendő). Ebből a szempontból a SESZ tekinthető olyan szervezetnek is, amely alapvetően az energiabiztonság megteremtése céljából alakult meg. Érdekességként megjegyzem, hogy a Független Államok közösségén belül megalakult egy másik, hasonló okokból létrejött szerveződés is, a GUAM (Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova együttműködési kerete, amelyhez egy időre Üzbegisztán is csatlakozott, és erre a rövid időszakra a neve GUUAM lett). Ez a szerveződés Oroszország megkerülésével kíván energiahordozókat szállítani Európába.²⁸

28 Lásd részletesebben többek között: Dunai Dániel: *Ellentétek a Kaszpi-tenger státuszának rendezésében, különös tekintettel Oroszországra és Iránra*. Szakdolgozat, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2011.

Figyelemre méltó tény, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet a teljes jogú tagságon kívül a kapcsolódás különböző lépcsőfokait alakította ki, hasonlóan más nemzetközi szervezetekhez. Így 2004-ben bevezették a *megfigyelői státuszt*, amelyet azóta négy ország nyert el, India, Irán, Mongólia és Pakisztán. 2005-ben Afganisztánnal alakult ki sajátos együttműködési forma a *SESZ–Afganisztán kapcsolattartó csoport* létrehozásával. Végül 2008-ban rendszeresítették a *dialóguspartneri* (vagy partnerségi) státuszt, amelyet eddig két ország kapott meg, Fehéroroszország és Sri Lanka (Fehéroroszország bekapcsolódásával egyébként a SESZ egyértelműen „interkontinentális” jelleget öltött). Az érem másik oldala, hogy a 2006-tól érvényben lévő bővítési moratórium révén megakadályozható a túlzottan problémás államok (Irán és Pakisztán) bekerülése a tagállamok közé. És végül itt kell megjegyezni, hogy Türkmenisztán mind a mai napig nem mutat túl nagy érdeklődést a SESZ iránt, az ország képviselői legfeljebb meghívottként vesznek részt egy-egy rendezvény programjában. A távolságtartó magatartás megértéséhez tudnunk kell, hogy Türkmenisztán óriási földgáz- illetve kőolajkészletekkel rendelkezik, amelyek birtokában önálló szerepre törekszik a térségben. (A témakör érdekes aspektusa, hogy Oroszország, Kazahsztán és Irán révén az öt Kaszpi-tengerrel határos ország közül három – illetve Türkmenisztánnal együtt négy – kötődik valamilyen formában a Sanghaji Együttműködési Szervezethez.)

A „külső kapcsolatok” kategóriájába tartozik, hogy 2010-ben együttműködési megállapodás született az Egyesült Nemzetek Szervezete és a Sanghaji Együttműködési Szervezet között, elsősorban a válságkezelés témakörére koncentrálva, és elismerve az ENSZ domináló szerepét. Ezzel együtt ez a megállapodás tovább erősítette a SESZ pozícióit. Perspektívában jó együttműködés alakulhat ki a SESZ és az EBESZ között a „természetes” hasonlóság és a „közös” tagállamok bázisán, a gazdasági együttműködés pedig az Európai Unió számára nyit kecsesítő távlatokat (például éppen az energiahordozók tekintetében). Ugyanakkor egyértelműen hiányérzetet kelt, hogy a Független Államok Közösségének Kollektív Biztonsági Szervezete semmilyen formális, intézményesített kapcsolatot nem teremtett a SESZ-szel (azon kívül, hogy például Oroszország vagy Kazahsztán mindkét szervezetnek tagja). És nagyon kialakulatlanok a Sanghaji Együttműködési Szervezet kapcsolatai az Észak-atlanti Szerződés Szervezetével, elsősorban a domináló nagyhatalmak (Egyesült Államok egyfelől, Kína és Oroszország másfelől) eleve ambivalens viszonya, egymás iránti gyanakvása és bizonyos kérdésekben eredendően eltérő érdekei miatt.

Megemlítendő, hogy az ázsiai kontinens országai közül kimondottan kívánatos lenne Japán bevonása/bekapcsolódása a SESZ keretében megvalósuló sokoldalú együttműködésbe, ennek azonban pillanatnyilag elháríthatatlan akadályát képezi az úgynevezett északi területek (a Kuril-szigetek) kérdésében mindmáig tapasztalható japán–orosz feszültség.²⁹

További jellegzetessége a Sanghaji Együttműködési Szervezetnek, hogy idők során a tagállamok egyre komplexebben értelmezték a biztonság fogalmát. Az első években a katonai tényezőt majdnem kizárólagos prioritásként tekintették, és a bizalomerősítő lépések is elsősorban a fegyveres erők vonatkozásában jelentkeztek. A későbbiekben a tagállamok egyre inkább a biztonság kibővített értelmezését tették magukévá, bevonva

29 A Sanghaji Együttműködési Szervezet jövőbeni bővítési lépései (tagság, megfigyelők stb.) ma még megjósolhatatlanok.

a fogalomkörbe a gazdasági biztonságot (ezen belül az energiaellátás biztonságát), a kábítószer-kereskedelem vagy az illegális migráció kérdését, az információbiztonságot és a járványügyi biztonságot stb.

A fentieknek megfelelően az együttműködés új meg új területei kerültek a figyelem előterébe, például a gazdasági, pénzügyi, energetikai-energiabiztonsági, kereskedelmi, egészségügyi, katasztrófavédelmi, belügyi témák. Ezek ismeretében előrelátónak kell tekintenünk a Sanghaji Együttműködési Szervezet alapokmányában megfogalmazott elveket a szakminiszteri értekezletek intézményesítéséről. Így nem csupán a külügyminiszterek találkozói kerültek rendszeresen megszervezésre, hanem időről időre találkoztak az egyes egyes – védelmi, belügy-, egészségügyi stb. – minisztériumok vezetői vagy képviselői.

Meg kell azonban állapítanom, hogy az együttműködés keresztmetszetének vizsgálata során hiányérzetem támadt. Nem találkoztam olyan életbevágó témákkal, mint a környezetvédelem vagy az ivóvíz kérdése. Az a véleményem, hogy ezeket a témaköröket az egyes tagállamok maguk sem tartják elsődleges fontosságúknak (köztudott, hogy Kína, illetve Oroszország például az ózonréteg vékonyodásáért vagy a melegházhatásért felelős gázok legnagyobb kibocsátói közé tartoznak), illetve napirendre tűzésük túlságosan érzékeny nemzeti érdekeket sértene (utalok a közép-ázsiai országok közötti vitákra a vízgazdálkodással kapcsolatban). Vannak tehát további távlatok az együttműködésnek.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet tagállamai mindig hangsúlyozzák, hogy nem töreksenek egy tisztán katonai tömb kialakítására, katonai eszközökkel csupán a „három gonosz erő” (a terrorizmus, a szeparatizmus és az extrémizmus) ellen kívánnak fellépni. A SESZ tíz (vagy 1996-tól számítva tizenöt) éves fennállása alatt mindössze hat többnemzeti katonai gyakorlatot bonyolítottak le, többségében kifejezetten terrorizmusellenes tartalommal. Mindössze a *Békeművelet–2005* és a *Békeművelet–2009* volt olyan gyakorlat, amely túlmutatott az antiterrorista jellegű példákra az alkalmazott technikai eszközök (stratégiai bombázók, partraszállító járművek stb.) vonatkozásban.

Végül – geopolitikai és geostratégiai összefüggésben – megemlítem azt a sajátosságot, hogy a SESZ tagállamai egyre inkább „beszólnak” a világpolitikába, hallatják hangjukat, kifejtik véleményüket a nemzetközi élet különböző eseményeivel kapcsolatban. Elegendő emlékeztetni arra, hogy az utóbbi évek csúcstalálkozóin rendszeresen kiadtak olyan közös nyilatkozatokat, amelyek foglalkoztak a tagállamok közvetlen területén túlmutató térségekkel és azok történéseivel. Például Észak-Korea atomhatalmi ambícióival, a grúz–orosz konfliktussal, a START–III szerződéssel, Srí Lankával, az amerikai rakétavédelmi rendszerrel, vagy éppen az észak-afrikai helyzettel.

Ha figyelembe vesszük, hogy a tagállamok az emberiség számottevő hányadát képviselik, hogy a világ energiahordozókkal történő ellátásában nem elhanyagolható szerepük van, hogy gazdaságilag – minden válságjelenség ellenére – igen dinamikus fejlődő országokról van szó, továbbá, hogy a nukleáris fegyverrel rendelkező államok fele így vagy úgy kapcsolódik a szervezethez, ha figyelembe vesszük a szervezet növekvő aktivitását a világ ügyeiben, igazolva láthatjuk a megállapítást: a Sanghaji Együttműködési Szervezet napjainkra a világ megkerülhetetlen geopolitikai és geostratégiai szereplőjévé vált.